

Liisa Isomaa

STRESSIN JA TRAUMAATTISTEN KOKEMUSTEN VAIKUTUS SILMINNÄKIJÄN SUORITTAMAN TUNNISTAMISEN OIKEELLISUUTEEN - Miten tuomari voi arvioida stressaavan tai traumaattisen tapahtuman nähneen silminnäkijän suorittaman tunnistamisen virheettömyyttä?

1. Johdanto

Kansainvälisten ihmisoikeussopimuksiin¹ perustuvan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin yksi keskeinen periaate on syyttömyysolettama. Syyttömyysolettaman mukaan jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen (EIOS 6.2 artikla). Syyttömyysolettama kumoutuu vain, jos syyttäjä näyttää syytettyä vastaan nostetun syytteen toteen. Syytetyn syyllisyydestä ei saa jäädä oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 3 §:n 2 momentin mukaan varteenotettavaa epäilyä. Mikäli varteenotettava epäily jää, tuomioistuimen on hylättävä syyte.

Silminnäkijätunnistamisella, joka on yksi syyttäjän keinoista kumota syyttömyysolettama, tarkoitetaan rikosprosessissa toimenpidettä, jossa henkilö, joka on ollut rikoksentekohetkellä havainnoimassa rikostapahtumaa ja rikoksentekijää, yksilöi rikoksentekijän tunnistamistarkoituksessa.² Tunnistamisen tarkoituksena on selvittää, onko tietty tunnistajalle entuudestaan tuntematon henkilö rikoksentekijä.³

Merkittävä osa asianomistajalle entuudestaan tuntemattomista rikoksentekijöistä tunnistetaan suomalaisessa oikeusprosessissa silminnäkijän suorittaman tunnistuksen avulla.

Tuomioistuinikäytännössä silminnäkijän kertomukselle ja silminnäkijätunnistamiselle annetaan suuri painoarvo, joten luotettava ja virheetön silminnäkijätunnistaminen on käytännössä erittäin merkittävä oikeusturvan toteutumisen tae.

Silminnäkijätunnistaminen eroaa muusta silminnäkijätodistelusta, sillä tunnistaminen tapahtuu kokonaisuudessaan esitutkinnassa. Silminnäkijän suorittamaa tunnistamista ei voida uusia

¹ Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus sekä Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus (EIOS)

² *Helminen Klaus – Fredman Markku – Kanerva Janne – Tolvanen Matti – Viitanen Marko: Esitutkinta ja pakkokeinot*, Helsinki 2012, s. 545

³ *Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo*, Helsinki 2015, s. 1

esitutinnan suorittamisen jälkeen tuomioistuimessa. Sen sijaan kaikki muut rikokseen liittyvät havaintonsa silminnäkijätodistaja kertoo suomalaisessa rikosprosessissa ensin esitutkintaa suorittavalle poliisille ja toistamiseen tuomioistuimessa asian ratkaisevalle tuomarille.

Tunnistaminen on edellä todetusta syystä hyvin poikkeuksellinen rikosprosessin osa.⁴

Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa tunnistamismenettelyä on luonnehdittu yhdeksi suomalaisen rikosprosessin heikoksi lenkiksi.⁵ Oikeuskirjallisuudessa on väitetty poliisin käyttävän yleisesti menettelytapoja, jotka tiedetään oikeuspsykologisen tutkimustiedon perusteella epäluotettaviksi. Esimerkiksi ryhmätunnistusta, joka oikein suoritettuna on todettu luotettavimmaksi tunnistamismenettelyksi ja jota on myös säännelty Suomessa oikeuspsykologista tutkimustietoa hyödyntäen⁶, ei käytetä suomalaisessa esitutkinnassa käytännössä juuri lainkaan.⁷ Myös tunnistamisten dokumentointi on monesti puutteellista, mikä vaikeuttaa jälkikäteistä tunnistamisen virheettömyyden arvioimista.

Oikeuspsykologinen tutkimus on selvittänyt 1970-luvulta alkaen silminnäkijätunnistamisen luotettavuuteen vaikuttavia tekijöitä. Erityisesti tunnistamisen virhelähteisiin kohdistuvan kokeellisen tutkimuksen määrä on valtaisa.⁸

Silminnäkijätunnistamisiin liittyy lukuisia virhelähteitä. Tässä artikkelissa on keskitytty tilanteisiin, joissa silminnäkijän stressitaso on kohonnut rikostapahtuman aiheuttaman stressin vuoksi ja pyritty selvittämään oikeuspsykologisen tutkimustiedon valossa, miten stressitaso vaikuttaa silminnäkijätunnistamisen luotettavuuteen ja virheettömyyteen.

Oikeuspsykologisessa tutkimuksessa on verrattu korkean stressin tilanteita tilanteisiin, jossa stressitaso on selvästi matalampi tai stressiä ei ole lainkaan. Oikeuspsykologisen tutkimuksen kohteena on ollut myös se, onko korkealla stressillä negatiivinen vai positiivinen vaikutus silminnäkijän suorittamaan tekijän tunnistamisen virheettömyyteen ja silminnäkijän kykyyn palauttaa mieleen rikoksen yksityiskohtia.

⁴ Fredman Markku: Rikosasianajajan käsikirja, Helsinki 2013, s. 356

⁵ Fredman Markku: Rikosasianajajan käsikirja, Helsinki 2013, s. 357 ja Jonkka Jaakko: Todistusharkinnasta, Helsinki 1993, s. 59

⁶ Esitutkintalaki 8 luku ja valtioneuvoston asetus esitutkinnasta, pakkokeinoista ja salaisesta tiedonhankinnasta 13.2.2014/122

⁷ Fredman Markku: Rikosasianajajan käsikirja, Helsinki 2013, s. 357 ja Helsingin rikospoliisin väkivaltarikosyksikön rikosylikomisario Juha Rautaheimo 9.7.2012 Helsingin sanomien haastattelussa

⁸ Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s.10. Pohjois-Amerikassa merkittäviä tutkijoita tällä alalla ovat olleet mm. Elizabeth F. Loftus, Steven Penrod, Brian Cutler ja Garry L. Wells.

Todistajanpsykologiassa stressiä ja/tai traumaattista tapahtumaa on nimitetty monilla eri termeillä. Nimenä on saatettu käyttää tapahtuman väkivaltaisuutta, pelkoa tai pelkkää stressiä. Oikeuspsykologisessa empiirisessä tutkimuksessa tilanne on määritelty stressaaviksi / traumaattiseksi koehenkilöissä todetun hermostojärjestelmän aktivoitumisen eli esim. sydämen sykkeen kiihtymisen, verenpaineen nousun tai lihasjännityksen nousun kautta.⁹ Stressaavia tutkimustilanteita ovat olleet esim. tilanteet, joissa silminnäkijää on uhattu aseella tai hän on nähnyt poikkeuksellisen raakaa väkivaltaa. Oikeuspsykologisessa tutkimuksessa on selvitetty myös sitä, minkälaisia vaikutuksia silminnäkijän kokemalla pelkotilalla on siihen, miten luotettavasti silminnäkijä kykenee identifioimaan rikoksentekijän.

Tässä artikkelissa tarkastellaan sekä normatiivista ja oikeuskäytäntöön perustuvaa taustaa (luku 2) että oikeuspsykologisia tutkimustuloksia (luku 3), jotka liittyvät silminnäkijätunnistamisen luotettavuuden arviointiin tilanteessa, jossa silminnäkijä on tehnyt havaintonsa stressaavassa tai traumaattisessa tilanteessa. Lopuksi artikkelissa esitetään johtopäätökset (luku 4), joissa tarkastellaan mm. silminnäkijätunnistamista koskevan sääntelyn mahdollisia puutteita oikeuspsykologisen empiirisen tiedon valossa.

2. Metodi

Artikkelin tärkeimpinä lähteinä on käytetty kansallista lainsäädäntöä ja sen esitöitä, alempitasoisia viranomaismääräyksiä, korkeimman oikeuden oikeuskäytäntöä sekä oikeustieteellistä ja oikeuspsykologista kirjallisuutta ja artikkeleita.

Oikeustieteellinen kirjallisuus ja oikeustieteelliset artikkelit käyvät ilmi tämän artikkelin alaviitteistä.

⁹ Kenneth A. Deffenbacher - Brian H. Bornstein - Steven D. Penrod – E. Kiernan McGorty: A Meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. Law and Human Behavior 6/2004 ja Jonathan M. Fawcett - Emily J. Russell - Kristine A. Peace - John Christie: Of guns and geese: a meta-analytic review of the 'weapon focus' literature. Psychology, Crime & Law 21.6.2011

Korkeimman oikeuden silminnäkijätunnistamiseen liittyvää oikeuskäytäntöä on haettu edilex-tietokannasta hakusanoilla *todistaja* ja *tunnistaminen*.

Artikkelia kirjoitettaessa on perehdytty myös *Hanna Niskakankaan* Pro gradu – tutkielmaan ”Silminnäkijätunnistamisen luotettavuus” (Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta Oikeustieteiden laitos 2016), jota tehdessään Niskakangas on käynyt läpi 65 Itä-Suomen hovioikeuden silminnäkijätunnistamista koskevaa ratkaisua.

Oikeuspsykologinen kirjallisuus ja artikkelit on haettu Åbo Akademin Alma-tietokannan e-artikkeleista hakusanoilla *high and low stress, eyewitness memory, eyewitness testimony, weapon focus, attention, cognition, meta-analytic review*. Löydetyistä E-artikkeleista on tutustuttu erityisesti tämän artikkelin alaviitteistä ilmeneviin artikkeleihin. Erityinen painoarvo on annettu alaviitteistä ilmeneville meta-analyysille.

3. Tulokset

3.1. Silminnäkijätunnistamisen arviointiin liittyvästä normatiivisesta ja oikeuskäytäntöön perustuvasta taustasta

Ensimmäiset silminnäkijätunnistamista koskevat lainsäännökset sisällytettiin Suomessa 1.1.2004 voimaan tulleeseen esitutkintalakiin (645/2003). Säännökset koskivat pääosin ryhmätunnistamista.

Tällä hetkellä voimassa olevat silminnäkijätunnistamista koskevat lainsäännökset sisältyvät 1.1.2014 voimaan tulleeseen (3 pykälää on muutettu 27.11.2016 voimaan tulleella säännöksellä) esitutkintalakiin. Myös nykyisen esitutkintalain säännökset keskittyvät ryhmätunnistuksen sääntelemiseen. Esitutkintalain 8 luvun 2 pykälän mukaan ryhmätunnistusta voidaan käyttää silloin, kun sillä voidaan olettaa olevan merkitystä rikoksen selvittämisessä. Esitutkintalain 8 luvun 5 §:n mukaan 8 luvun säännökset ovat soveltuvien osin voimassa myös muissa tunnistustavoissa. Hallituksen esityksen mukaan 5 §:n tarkoituksena on, että esitutkintalain 8 luvun pykälät ovat soveltuvien osin voimassa myös tunnistuksessa, jossa käytetään valokuvia tai muuta kuvatallennetta taikka näköhavaintojen lisäksi tai ohella muita aistihavaintoja (esim. henkilön ääneen perustuvia kuulohavaintoja taikka hajuun tai tunnustelemiseen perustuvia havaintoja), joten tunnistajana voi olla ihmisen lisäksi esim. koira.

Oikeuskirjallisuuden kannanottojen mukaan on epäselvää, missä määrin ryhmätunnistusta koskevia lainsäännöksiä voidaan todellisuudessa soveltaa muissa tunnistusmuodoissa.¹⁰

Esitutkintalain 8 luvun 3 §:n mukaan ryhmätunnistus on järjestettävä siten, että sen tulos on mahdollisimman luotettava. Vertailuhenkilöinä ei saa käyttää henkilöitä, joiden ulkonäkö poikkeaa rikoksesta epäilystä tunnistamisen luotettavuutta vähentävällä tavalla.

Vertailuhenkilöitä tulee olla ryhmätunnistuksessa lain mukaan vähintään viisi. Tutkija voi sallia asianosaisen, hänen avustajansa tai asiamiehensä ja asianomistajan kanssa hänelle määrätyn tukihenkilön olla läsnä ryhmätunnistuksessa, jollei siitä aiheudu haittaa tunnistamiselle.

Tunnistettavana olevan epäillyn avustajan oikeuteen olla läsnä ryhmätunnistuksessa sovelletaan kuitenkin, mitä hänen oikeudestaan olla läsnä kuulusteluissa säädetään (28.10.2016/892). Syyttäjälle on varattava mahdollisuus olla läsnä ryhmätunnistuksessa.

Ryhmätunnistuksesta on laadittava pöytäkirja, minkä lisäksi tunnistamistilaisuus on tallennettava videotallenteeseen tai muuhun siihen verrattavaan kuvatallenteeseen.

Esitutkintalain 8 luvun soveltamista on ohjattu valtioneuvoston esitutkintaa, pakkokeinoja ja salaista tiedonhankintaa koskevalla asetuksella (13.2.2014/122). Asetuksessa on ryhmätunnistamiseen liittyviä säännöksiä. Asetuksen 5 §:n mukaan

ryhmätunnistusmenetelmiä ovat rivi- ja perättäistunnistus. Perättäistunnistuksessa rikoksesta epäilty ja vertailuhenkilöt esitetään tunnistajalle satunnaisjärjestyksessä yksitellen.

Rivitunnistuksessa taas rikoksesta epäilty ja kaikki vertailuhenkilöt esitetään tunnistajalle yhtä aikaa rivimuodostelmassa. Myös tunnistusmenetelmien yhdistelmäkäyttö on asetuksen mukaan mahdollista. Ryhmätunnistustapoja ovat elävän tunnistusryhmän lisäksi myös video- ja valokuvatunnistukset. Videotunnistuksessa tunnistajalle näytetään videolle taltioidut epäilty ja vertailuhenkilöt ja valokuvatunnistuksessa tunnistajalle näytetään valokuvia tunnistajan kuvauksen perusteella epäilystä sekä epäiltyä muistuttavista henkilöistä.

Harvoin käytetyn ryhmätunnistuksen sijaan tuntemattoman epäillyn tunnistaminen tapahtuu esitutkinnassa usein kenttätunnistuksena, yksittäistunnistuksena tai valvontakameratunnistuksena. Kenttätunnistus – termin on yleensä ymmärretty tarkoittavan

¹⁰ Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s. 172 ja 175 sekä Tolvanen Matti – Kukkonen Reima: Esitutkinta- ja pakkokeino-oikeuden perusteet, Helsinki 2011, s. 157

tunnistamista, joka on tehty pian rikoksen tapahduttua niin sanotusti kentällä esimerkiksi poliisiautossa näyttämällä epäiltyä silminnäkijätunnistajalle.¹¹ Kenttätunnistuksessa rikoksen nähneelle henkilölle esitetään epäilty henkilö ilman vertailuhenkilöitä. Yksittäistunnistuksessa silminnäkijälle näytetään yksi rikoksesta epäilty, minkä jälkeen silminnäkijä perustelee, minkä vuoksi hänen mielestään hänelle tunnistettavaksi näytetty henkilö on tai ei ole rikoksentekijä. Yksittäistunnistuksessa todistajalle voidaan näyttää rikoksesta epäilty luonnossa tai epäilystä näyttää valokuva tai video tunnistamistarkoituksessa. Yksittäistunnistus voidaan toteuttaa joko heti rikoksen tapahtumisen jälkeen tai poliisin järjestämässä tunnistamistilaisuudessa myöhemmin.¹² Valvontakameratunnistuksen käyttötapoja on useita. Yksi käyttötapa on se, että valvontakamerakuva jaetaan julkisesti mediassa siinä tarkoituksessa, että joku yleisöstä tunnistaa kuvassa olevan henkilön ja toinen on se, että rikostapahtuman silminnäkijä tunnistaa tekijän valvontakameran tallentamista kuvista tai videolta. Kenttätunnistuksista, yksittäistunnistuksista taikka valvontakameratunnistuksista ei ole Suomessa lainsäädäntöä eikä niitä säädellä myöskään asetuksen tasoisilla normeilla. Poliisihallitus on antanut kenttätunnistuksesta määräyksen vuonna 2014.¹³ Yksittäistunnistuksesta ja valvontakameratunnistuksesta ei ole poliisihallituksen antamia määräyksiä.

Suomalainen tunnistamismenettelyjä koskeva sääntely pohjautuu valtaosin kansainvälisiin oikeuspsykologisiin tutkimustuloksiin ja suomalaisessa lainsäädännössä ja alempitasoisissa normeissa on säädetty menettelytavoista, jotka oikeuspsykologisen tutkimustiedon valossa vähentävät silminnäkijätunnistuksen virheellisyyksiä ja lisäävät tunnistuksen luotettavuutta. Mm. tunnistajan johdattelu ja muu tunnistuksen luotettavuutta heikentävä menettely on kielletty ennen ryhmätunnistuksen järjestämistä tai sen aikana ja ryhmätunnistustilaisuuden järjestäjän tulee mahdollisuuksien mukaan olla virkamies, joka ei tiedä, kuka tunnistettavista henkilöistä on rikoksesta epäilty (ns. double blind –periaate, joka ei Suomessa ole säännöksen sanamuoto huomioiden ehdoton vaatimus). Lisäksi tunnistajan kuvaus epäilystä on kirjattava kuulustelupöytäkirjaan ennen ryhmätunnistuksen järjestämistä ja tunnistajan on välittömästi tunnistamisen jälkeen lisäksi perusteltava tunnistamisensa, mikä taltioidaan

¹¹ Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s. 125.

¹² Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s. 121

¹³ 4.4.2014 annettu Poliisihallituksen määräys ”Tunnistamismenettelyistä” (POL-2014–4004), jonka voimassaoloaika on 1.5.2014 – 30.4.2019.

ryhmätilaisuudesta tallennettavaan videotallenteeseen tai muuhun siihen verrattavaan kuvatallenteeseen.

Useimmiten käytössä olevia tunnistusmenetelmiä eli kenttätunnistusta, yksittäistunnistusta ja valvontakameratunnistusta koskeva sääntely on vielä vähäisempää kuin ryhmätunnistuksia koskeva sääntely, joten säännöksistä saatavat tulkintaohjeet ovat vähäisemmät kuin ryhmätunnistamista koskevat säädökset.

Korkein oikeus on arvioinut silminnäkijätunnistamisen merkitystä todisteena kahdessa ratkaisuisaan. Ratkaisut ovat KKO 2002:47 ja KKO 2004:60.

Edellä todetun perusteella on selvää, että oikeuslähteistä, joista oikeustieteilijät perinteisesti hakevat tulkintaohjeita päätöksenteolle, ei löydy tulkintaohjeita sille, miten erityisen stressaavan tai kuormittavan rikostilanteen silminnäkijän suorittaman tunnistamisen luotettavuutta tulisi arvioida ja millä edellytyksillä kyseisen silminnäkijän suorittamaa rikoksentekijän tunnistamista voidaan pitää niin luotettavana, että syyksi lukeva tuomio voidaan perustaa silminnäkijän suorittamalle tunnistamiselle.

Hanna Pajulammin Pro gradu – tutkielman¹⁴ mukaan Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisuisa on tuotu esille useita kriteereitä, jotka hovioikeus on ottanut huomioon tunnistamisen luotettavuutta arvioidessaan. Tuomioissa eniten huomiota olivat Pajulammin mukaan saaneet ns. todistajatekijöihin liittyvät kriteerit, kun taas ns. järjestelmämuuttujatekijöitä ei ollut arvioitu kovin laaja-alaisesti.¹⁵ Järjestelmämuuttujista vertailuhenkilöiden lukumäärä ja järjestäjälle asetetut vaatimukset oli huomioitu tuomioissa, mutta esim. ensimmäisen tunnistamiskerran ensisijaisuus oli ollut esillä vain kahdessa ratkaisussa.

3.2. Stressin vaikutus silminnäkijätunnistuksen luotettavuuteen ja virheettömyyteen todistajanpsykologisesta näkökulmasta

¹⁴ Pajulammi Hanna: Silminnäkijätunnistamisen luotettavuus (Pro gradu –tutkielma Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta Oikeustieteiden laitos 2016)

¹⁵ Todistajatekijöihin liittyvät kriteerit ja järjestelmämuuttujatekijät, ks. tarkemmin Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s. 79 - 232

Oikeuspsykologisessa tutkimuksessa on selvitetty 1970-luvun alusta alkaen varsin laajasti sitä, eroaako stressaavan tai traumaattisen tilanteen havainnointi ja mieleen palauttaminen vähemmän stressaavan tai vähemmän traumaattisen tilanteen havainnoinnista ja mieleen palauttamisesta ja minkälaisia mahdolliset erot ovat.

Ensimmäisen systemaattisen stressin ja muistin välistä yhteyttä koskevan kirjallisuustutkimuksen on tehnyt K.A. Deffenbacher vuonna 1983¹⁶. Deffenbacherin tutkimuksen jälkeen aihepiiriin liittyvä tutkimustieto on entisestään lisääntynyt. Laajasta tutkimuksesta huolimatta 2000 – luvun alkuun mennessä ei saatu luoduksi selkeää kuvaa sitä, onko kohonneella stressillä positiivinen vai negatiivinen vaikutus todistajan muistiin vai onko niin, että stressillä ole lainkaan vaikutusta silminnäkijän muistiin.

Suomalaisen 2000 – luvulla julkaistun oikeuspsykologisen kirjallisuudessa mukaan traumaattisissa rikostilanteissa läsnä olleilla on havaittu olevan kahdenlaisia toisilleen täysin päinvastaisia muistisuorituksia.¹⁷ Toisille henkilöille traumaattisten tilanteiden kuvattiin aiheuttavan täydellistä muistamattomuutta traumakokemusten jälkeen joko tapahtumia edeltävistä asioista tai trauman jälkeisistä asioista. Toisten henkilöiden taas kuvattiin muistavan traumaattiset tilanteet erityisen hyvin. Mm. väkivallan uhrien on todettu kertoneen väkivallan käytön vaikuttaneen heihin siten, että he eivät voi unohtaa sitä, miltä rikoksentekijä näytti.¹⁸ Kirjallisuuden mukaan muistamiseen vaikutti myös henkilön oma toiminta rikostilanteessa siten, että henkilön oma osallisuus tapahtumassa näytti tehostavan muistamista verrattuna tilanteeseen, jossa henkilö oli seurannut tapahtumaa sivusta, joten tapahtuman henkilökohtaisella merkityksellä ja tapahtuman muistamisen välillä katsottiin olevan yhteys. Kannanottoja esitettiin 2000 -luvulla myös siihen suuntaan, että väkivaltaisten rikosten silminnäkijöille rikoksesta epäillyn tunnistaminen tunnistusmenettelyssä on vaikeampaa kuin väkivallattomien rikosten silminnäkijöillä.¹⁹

Hyvin stressaavien tai traumaattisten tilanteiden muistaminen on katsottu eroavan oikeuspsykologisen tutkimustiedon valossa vähemmän stressaavien tilanteiden muistamisesta

¹⁶ Deffenbacher, K. A. 1983. The influence of arousal on reliability of testimony. In S. M. A. Lloyd-Bostock & B. R. Clifford (Eds.), *Evaluating witness evidence* (s. 235-251). Chichester, England: Wiley

¹⁷ Haapasalo Jaana: Jakso II Todistajanpsykologia. Teoksessa Haapasalo Jaana – Kiesiläinen Kari – Niemi-Kiesiläinen Johanna: *Todistajanpsykologia ja todistajankuulustelu*. Helsinki 2000, s. 36

¹⁸ Cutler Brian L: *Eyewitness testimony – Challenging your opponent's witnesses*. NITA 2002, s. 16

¹⁹ Santtila Pekka: *Tunnistaminen*. Teoksessa Santtila Pekka – Weizmann-Henelius Ghitta (toim.): *Oikeuspsykologia*. Helsinki 2008, s. 201.

myös siten, että traumaattisen tapahtuman keskeiset piirteet muistetaan hyvin ja sivuseikat unohtetaan (Weapon Focus Effect –ilmiö), sillä silminnäkijän huomio kiinnittyy rikostilanteessa muun tiedon kustannuksella uhkaavaan tai poikkeukselliseen elementtiin. Jos silminnäkijää uhataan esimerkiksi aseella, hänen huomionsa kiinnittyy aseeseen ja hänen havaintonsa muista rikokseen liittyvistä seikoista saattavat jäädä vähäisemmiksi. Tämä saattaa johtaa siihen, että mahdollisuudet tuntemattoman epäillyn virheettömyyden tunnistamiseen vähenevät.

Tuoreimmat kansainväliset stressitutkimukset osoittavat pääosin yksimielisesti, että silminnäkijätunnistajan kokemalla stressillä on negatiivinen vaikutus tunnistamistarkkuuteen.²⁰ Myös viimeisimmissä meta-analyyseissa huomattavaa tukea on saanut hypoteesi, jonka mukaan korkealla stressillä on negatiivinen vaikutus sekä tekijän tunnistamiseen että kykyyn palauttaa mieleen rikokseen liittyviä yksityiskohtia.²¹ Tutkimustulokset eivät kuitenkaan ole täysin ristiriidattomia.²²

Tunnistamisen virheettömyyttä arvioitaessa on oikeuspsykologisen tiedon mukaan otettava huomioon myös silminnäkijätunnistajien yksilölliset erot. Tunteellisesti tasaisten henkilöiden kohdalla stressin vaikutukset eivät ole tutkimusten mukaan niin suuret kuin sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka reagoivat stressiin fyysisillä oireilla.

Stressaavissa olosuhteissa tehtyä tunnistamista ei voida pitää automaattisesti epäluotettavana²³, vaan stressin vaikutuksia tunnistamiseen tulee arvioida yksittäistapauksittain. Tunnistamisen luotettavuutta arvioitaessa on kuitenkin syytä ottaa

²⁰ Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s. 98, Tim Valentine – Alan Pickering – Stephen Darling: Characteristic of Eyewitness Identification that Predict the Outcome of Real Line-ups. *Applied Cognitive Psychology* 7/2003, s. 969-999, Carl Martin Allwood – Jens Knutsson – Pär Anders Granhag: Eyewitness under influence: How feedback affects the realism in confidence judgements. *Psychology, Crime & Law*, January 2006, Vol 12(1), s. 25-38, Jonathan M. Fawcett - Emily J. Russell - Kristine A. Peace - John Christie: Of guns and geese: a meta-analytic review of the 'weapon focus' literature. *Psychology, Crime & Law* 21.6.2011, Kenneth A. Deffenbacher - Brian H. Bornstein - Steven D. Penrod – E. Kiernan McGorty: A Meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. *Law and Human Behavior* 6/2004, Janet Fraser Parker – Lorraine E. Bahrack: The impact of stress on mother's memory of a natural disaster. *Journal of Experimental Psychology, Applied* 3/2006 ja Mitchell L. Eisen – Gabriela C. Dédre – T'awna Q. Williams – Jennifer M. Jones: Does anyone else look familiar? Influencing identification decisions by asking witnesses to re-examine lineup. *Law and Human Behavior* 4/2018

²¹ Jonathan M. Fawcett - Emily J. Russell - Kristine A. Peace - John Christie: Of guns and geese: a meta-analytic review of the 'weapon focus' literature. *Psychology, Crime & Law* 21.6.2011, Kenneth A. Deffenbacher - Brian H. Bornstein - Steven D. Penrod – E. Kiernan McGorty: A Meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. *Law and Human Behavior* 6/2004

²² Ks. Wells – Memon – Pernod 2006, s. 52

²³ Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s. 99

huomioon, että tunnistajan rikostilanteessa kokema stressi saattaa heikentää tunnistuksen luotettavuutta. Johtopäätöksiä voidaan tehdä tutkimustulosten ristiriitaisuuden johdosta vain varovasti. Lisäksi arvioinnissa on huomioitava myös muut tunnistamisen luotettavuuteen vaikuttavat tekijät²⁴, joita ovat ns. todistajatekijät eli esimerkiksi havainnointietäisyys, havainnointiaika, valaistus- ja sääolosuhteet, tunnistajan näkökyky ja mahdolliset havaitsemiseen ja/tai muistitoimintoihin vaikuttavat sairaudet, silminnäkijän päihtyneisyys, rikoksentekijän naamioituminen ja erityispiirteet, ajan kulumisen rikoksen ja tunnistamisen välillä sekä ns. järjestelmämuuttujatekijät eli mm. rikoksen jälkeen mahdollisesti saatu muistikuvia heikentävä informaatio ja tunnistamismenettelyn muu asianmukaisuus.²⁵ Stressillä on todettu olevan vaikutusta esimerkiksi siihen, miten ihmiset arvioivat etäisyyttä tai kulunutta aikaa. Etäisyyden arvioiminen voi olla entistä epätasaisempää stressaavassa tilanteessa, mistä syystä metrimääräisten etäisyyksien käyttäminen tunnistamisen luotettavuuden tai epäluotettavuuden arvioimisessa voi olla erittäin harhaanjohtavaa.²⁶

Myös pitkäaikainen stressi on omiaan heikentämään muistia. Tästä huolimatta on syytä muistaa, että stressaavissa ja kuormittavissa olosuhteissa esim. luonnon katastrofin tai sodan vuoksi eläneen henkilön todistajankertomus ei kuitenkaan välttämättä ole epäluotettava. Vaikka kertomus saattaa pitkäaikaisen stressin vuoksi olla sekava ja se saattaa sisältää myös totuttua vähemmän yksityiskohtia, kertomus saattaa olla virheetön esiin tuotujen seikkojen osalta.

4. Johtopäätökset

Oikeuspsykologinen empiirinen tutkimus on osoittanut, että silminnäkijän muisti on heikko ja muovautuva ja että ihmisen muistiin perustuva näyttö niin rikostapahtumasta kuin rikoksentekijästäkin on altis virheille. Oikeuspsykologiassa on tunnistettu 1970 – luvulta alkaen se, että silminnäkijätunnistukset eivät ole niin luotettavia kuin tuomioistuimet ovat uskoneet niiden olevan.

²⁴ Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015, s. 98

²⁵ Stanikić Teija: Silminnäkijätunnistamisen näyttöarvo, Helsinki 2015

²⁶ Convis Charles: Testifying About Testimony: Psychological Evidence on Perceptual and Memory Factors Affecting the Credibility of Testimony. Duquesne Law Review 1983, 21, s.593

Oikeuspsykologista tutkimustietoa on siirretty silminnäkijätunnistamista koskevaan suomalaiseen lainsäädäntöön ja lainsäädännön perusteella annettuihin säännöksiin 2000 – luvun alkupuolelta alkaen. Tällä hetkellä tilanne on edelleen se, että vain osa oikeuspsykologian tuntemista tunnistamiseen liittyvistä virhelähteistä on huomioitu suomalaisessa lainsäädännössä tai muissa tunnistamista koskevissa säännöksissä. Normiston ulkopuolista oikeuspsykologista tutkimustietoa on sovellettu tuomioistuinratkaisuisissa 2000 – luvulla jonkin verran. Oikeuspsykologisella tutkimuksella on näin ollen ollut vaikutusta sekä suomalaiseen oikeusjärjestykseen että oikeuskäytäntöön.

Suomalainen silminnäkijätunnistamista koskeva lainsäädäntö huomioi silminnäkijätunnistamiseen liittyvän oikeuspsykologisen tiedon vain osittain. Suomalainen tunnistamista koskeva lainsäädäntö on ongelmallista mm. sen vuoksi, että ns. double blind – periaatteen soveltaminen tunnistamisenettelyissä ei ole suomalaisen lainsäädännön mukaan pakollista, vaikka periaatteen soveltaminen lisäisi silminnäkijätunnistusten luotettavuutta ja sen vuoksi, että tunnistamisenettelyn dokumentointia koskevat lainsäännökset ovat aukollisia. Puutteellisuudet menettelyn dokumentoinnissa heikentävät merkittäväällä tavalla tunnistamisenettelyn asianmukaisuuden arviointia oikeusprosessin myöhemmässä vaiheessa. Tunnistamista koskevat lainsäännökset ovat lisäksi varsin aukollisia erityisesti muita kuin ryhmätunnistusta koskevien tunnistusmuotojen osalta.

Merkittävä osa oikeuspsykologisesta tutkimushavainnoista on sisällytetty lakia alempitasoisiiin säännöksiin eli valtioneuvoston asetukseen ja poliisihallinnon määräyksiin.

Säädös- ja määräyskokonaisuus vaatii kaikissa tunnistamistilanteissa tulkintaa eivätkä soveltamiskäytännöt ole kaikilta osin vakiintuneita. Tunnistamista koskevat säädökset ovat kokonaisuudessaan siinä määrin tulkinnanvaraisia ²⁷ ja aukollisia, että silminnäkijätunnistamisen luotettavuuden arvioiminen pelkkien säädösten ja määräysten perusteella ilman oikeuspsykologista tietoa on vaikeaa tai jopa mahdotonta.

Voimassa olevan lainsäädännön tarkastaminen sekä nykyisten ohjeellisten normien sisällyttäminen lakiin selkeyttäisi ja yhdenmukaistaisi esitutkintaviranomaisen menettelytapoja sekä lisäisi tuomioistuintyötä tekevien ammattilaisten tietämystä niistä kriteereistä, joilla silminnäkijätunnistamisen luotettavuutta tulee oikeuspsykologisen tiedon valossa arvioida.

²⁷ Stanikić Teija: Avustaja esitutkinnan tunnistamisenettelyiden valvojana, Defensor Legis N:o 3/2016

Lainsäädännön täydentämisellä olisi näin ollen merkittävät oikeusvarmuutta lisäävät seuraukset.

Toivottavaa olisi, että tuomioistuimet osaisivat kiinnittää lainsäädännön tarkastamisesta riippumatta huomiota tunnistamisen virhelähteisiin ja edellyttäisivät esitutkintaviranomaisilta tunnistamismenettelyiden kunnollista dokumentointia. Lähtökohtana tuomioistuimen suorittamassa näytön arvioinnissa tulisi olla, että syyksi lukemista ei voida perustaa epäluotettavalla tavalla ja/tai huonosti dokumentoidun tunnistamisen tuloksiin.

Myös syyttäjien ja asianajajien tietämystä tunnistamista koskevista säännöksistä ja todistajanpsykologisista tutkimustuloksista tulee lisätä, jotta he kykenevät osaltaan valvomaan tunnistamismenettelyiden asianmukaisuutta, lisäämään tunnistamismenettelyjen yhdenmukaisuutta sekä kiinnittämään oikeusprosessin aikana huomioita tunnistamisen luotettavuutta lisääviin taikka sitä heikentäviin tekijöihin.²⁸

Selvää on, että normatiivisten kysymysten tutkimiseen keskittynyt oikeustieteellinen koulutus ei anna tuomareille, syyttäjille eikä asianajajille riittäviä valmiuksia silminnäkijän suorittaman tunnistuksen luotettavuuden arviointiin. Silminnäkijätunnistamista koskevalle lisäkoulutukselle on näin ollen sekä peruskoulutuksessa että ammatillisessa täydennyskoulutuksessa selkeä tarve.

Todettakoon lopuksi, että muistitutkimuksen kehittymisen lisäksi myös DNA-tutkimusten kehittyminen on haastanut erityisesti USA:n ja Kanadan oikeuslaitokset arvioimaan käsityksiään silminnäkijätunnistuksen luotettavuudesta uudelleen kahden viime vuosikymmenen aikana. USA:ssa ja Kanadassa on kumottu vuodesta 2000 alkaen DNA-tutkimustulosten perusteella useita satoja silminnäkijätunnistukseen perustuneita virheellisiä lainvoimaisia tuomioita. Vaikka DNA-tutkimusten kehittyminen ei ole johtanut Suomessa lainvoimaisten tuomioiden purkamiseen ainakaan samassa mittakaavassa kuin Pohjois-Amerikassa, DNA-tutkimuksen ja muistitutkimuksen kehittämisellä on ollut vaikutusta myös suomalaiseen oikeuskäytäntöön erityisesti vakavampien rikosten selvittämisessä ja tekijän identifioimisessa. Nykyisen oikeuskäytännön perusteella lienee selvää, että vakavissa rikoksissa teon kiistävän ja entuudestaan tuntemattoman epäillyn tuomitseminen ei voi perustua pelkkään silminnäkijän

²⁸ Stanikić Teija: Avustaja esitutkinnan tunnistamismenettelyiden valvojana, Defensor Legis N:o 3/2016

suorittamaan tunnistaminen, vaan tuomitsemisen edellytykseksi asetetaan syyllisyyttä luotettavammin tukevan selvityksen (esim. DNA-selvityksen) olemassaolo.

DNA-tutkimuksen kehittymisestä huolimatta merkittävä osa asianomistajalle entuudestaan tuntemattomista rikoksentekijöistä tunnistetaan suomalaisissa oikeusprosesseissa edelleen rikoksen nähneen todistajan tai asianomistajan esitutkinnassa suorittaman tunnistuksen avulla, joten tunnistamisten virheettömyyteen ja mahdollisiin virhelähteisiin on syytä kiinnittää erityistä huomiota. Yhtenä virhelähteenä muiden virhelähteiden joukossa huomiota tulee kiinnittää myös siihen, että silminnäkijän kokemalla stressillä saattaa olla heikentävä vaikutus hänen suorittamansa tunnistamisen virheettömyyteen.